

Neolitik Devirden MÖ. 2. Binyıl Sonuna Kadar Afyonkarahisar ve Çevresi*

Pınar BÜLBÜL**

ÖZET

Bilindiği üzere Anadolu, Eski Yakın Doğu'nun önemli medeniyet merkezlerinden biridir. Afyonkarahisar ve çevresi de Anadolu'nun önemli bölgelerinden birini teşkil eder.

Neolitik çağdan itibaren yerleşime sahne olan Afyonkarahisar ve çevresi, Kalkolitik ve Eski Tunç devirlerinde de önemini devam ettirmiştir.

MÖ. 2. Binyılda Anadolu'nun en büyük siyasal gücü olan Hititler, Afyonkarahisar ve çevresini egemenlikleri altına almışlardır. Hitit metinlerinde Afyonkarahisar ve çevresine Mira ve Kuvalya Ülkesi adı verilir. Hitit Devleti'nin son zamanlarına doğru iyice güçlenen Mira Krallığı'nın bağımsız hareketleri dikkat çekmektedir. Ancak, Ege Göçleri sonunda Hitit Devleti ile birlikte Mira ve Kuvalya Krallığı da tarih sahnesinden çekilmiştir. Hititler'den sonra Afyonkarahisar ve çevresi, Frigler'in egemenliği altına girmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Afyonkarahisar, Mira-Kuvalya, Hititler, Kusura.*

Afyonkarahisar And Its Vicinity From Neolithic Age Until The End of Second Millenium B.C.

ABSTRACT

As it is known, Anatolia is the one of the important civilization centers of Ancient Near East. Afyonkarahisar and its vicinity form the one of the important regions of Anatolia.

Afyonkarahisar and vicinity were settled from the neolithic age and it went on to last its importance in the Calcolithic and Early Bronze Age.

The Hittites who were the greatest political power of Anatolia in the Second Millenium B.C. ruled Afyonkarahisar and its vicinity, too. Afyonkarahisar and its vicinity was called as Mira-Kuvalia Land on the Hittite cuneiform texts. Towards the ends of the Hittite Kingdom, Mira-Kuvalia Kingdom began to act indepently. But, when the Hittite Kingdom was fallen down because of Sea Peoples Migration, Mira-Kuvalia Kingdom was drawn from the history scene, too.

After the Hittites, Afyonkarahisar and its vicinity entered under the sovereignty of Phrygians.

Key Words: *Afyonkarahisar, Mira-Kuvalya, Hittites, Kusura.*

---

* Bu makale, "En Eski Çağlardan Persler Dönemine Kadar Afyonkarahisar ve Çevresi" isimli basılmamış Doktora tezinden üretilmiştir.

**Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı. Ahmet Necdet Sezer Kampüsü 03200 AFYONKARAHISAR, e-mail:pbulbul2004@hotmail.com.tr

Giriş

Bilindiği üzere, Afyonkarahisar bölgesi, Orta Anadolu ile Batı Anadolu'yu birbirine bağlayan yolların kesiştiği kavşak noktasında yer almaktadır. Bu durum, Afyonkarahisar'a çok önemli bir görev yüklemiştir ki, bu görev, Doğu kültürlerini Batı'ya, Batı kültürlerini de Doğu'ya aktarma görevidir. Gerçekten Afyonkarahisar, tarihin erken dönemlerinden itibaren kendisine yüklenen bu görevi, en iyi şekilde yerine getirmeye çalışmıştır.

Afyonkarahisar ve çevresindeki topraklar, ilk yerleşik hayatın başlangıcı olarak kabul edilen Neolitik devirden itibaren iskân edilmiştir. Kalkolitik ve Eski Tunç Devri'nde de önemini koruyan bölgemiz MÖ. 2. Binyıl siyasi tarihinde etkin bir rol üstlenmiştir.

MÖ. 2. Binyıl Anadolu'suna hakim olan siyasi güç, herkesin kabul ettiği gibi, Hitit Devleti'dir. Ancak Hititler, Anadolu'nun tamamını kendileri idare etmemişlerdir. Çünkü, bazı bölgelerde sivriyen siyasi güçler Hitit Devleti'nin otoritesini sarsacak faaliyetlerde bulunmuşlardır ki, bu rakip güçlerden biri de Luvi kökenli kabilelerin yaşadığı Arzava Memleketleri'dir. Hitit çivi yazılı metinlerinde "Mira-Kuvalya Ülkesi" adıyla anılan Afyonkarahisar ve çevresi de başlangıçta Hititlere düşmanlık besliyordu. Ancak I. Şuppiluliuma ve II. Murşili dönemlerinde bölgenin kontrolü Hititler'in eline geçti. Buna rağmen, Mira-Kuvalya Ülkesi'nin dostluğuna hiçbir zaman güvenilmedi. Zira bu ülke kralları, Hitit Devleti'nin zayıf dönemlerinde hemen taraf değiştirerek, karşı kamplarda yer almaktan çekinmediler.

Hititler'in Ege Göçleri sonucunda tarih sahnesinden çekilmesiyle birlikte, Hitit topraklarının kontrolü Frigler'in eline geçti.

1. Neolitik Devirden MÖ. 2. Binyıl Sonuna Kadar Afyonkarahisar ve Çevresinin Tarihi

Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren bölgede gerçekleştirilen ve özellikle 60'lı yıllardan itibaren hız kazanan yüzey araştırmaları ve arkeolojik kazılar neticesinde, neolitik devirle birlikte Afyonkarahisar ve çevresinin yoğun bir yerleşime sahne olduğu anlaşılmıştır¹.

Neolitik devri takip eden Kalkolitik devir ise Afyonkarahisar Bölgesi için gerçek bir dönüm noktası olmuştur. Çünkü taş aletler yanında az miktarda madenin de kullanıldığı Kalkolitik devirde (MÖ. 5000-3000) Anadolu, köy kültüründen çıkarak şehir kültürüne ilk adımını atmış ve Anadolu'nun muhtelif yerlerinde etrafı surlarla çevrili şehirler inşa edilmeye başlanmıştır. Bu şehirlerin biri de Sandıklı ilçesi sınırları içerisinde yer alan KUSURA'dır. Kusura kentinin, Kalkolitik devri takip eden Eski Tunç Çağında (MÖ. 3000-2000) da, önemini koruduğu anlaşıyor.²

Bilindiği gibi, MÖ. 3000-2000 yılları arasına tarihlenen Eski Tunç Çağı'nda Anadolu'da yazı yoktur. Fakat komşu ülkelerden Mezopotamya'da MÖ. 3200'lerde Sümerler tarafından yazı keşfedilmiş ve tarihi devirlere kucak açılmıştır.³ Sümerler'den sonra Mezopotamya kentlerine hakim olan Sami kökenli Akkadlar⁴, MÖ. 2350-2150

¹ Özdemir Koçak, *Erken Dönemlerde Afyonkarahisar Yerleşmeleri*, Kömen Yayınları, Konya 2004;

² Ekrem Memiş, "Eskiçağda Afyonkarahisar", *Merfes'05 Mermer Sempozyumu*, Afyonkarahisar 2005, s. 1

³ Ekrem Memiş, *Eskiçağda Mezopotamya*, Ekin Kitabevi, Bursa 2007, s.22.

⁴ Akkadlar hakkında geniş bilgi edinmek için bkz: Ekrem Memiş, *a.g.e.*, 2007, s. 51-71.

yılları arasında güçlü bir devlet kurmuşlar ve çok geçmeden komşu ülkeler üzerine de seferler düzenlemişlerdir. Akkad krallarının istilâ ettikleri ülkelerden biri de Anadolu'dur. Akkad krallarından Naram-Sin'e⁵ ait Şartamhari metinlerinde, adı geçen Akkad kralının, Sedir ormanlarını (Amanoslar) ve Gümüş Dağları'nı (Toroslar) aşarak Anadolu'ya girdiği ve Hatti kralı Pampa'nın önderliğinde toplanan 17 krala⁶ karşı savaştığı anlatılır.

MÖ. ca. 2250'lere tarihlenen bu hadise, Şartamhari metninin Hattuşaş arşivinde ele geçirilen Hititçe kopyasında (**KBo III, 13**), tüm ayrıntıları ile gözler önüne serilmektedir. İlk 7 satırı kırık olan metin, 8. satırdan itibaren şöyle devam etmektedir:

8. Bana karşı bütün memleketler isyan ettiler
9. GUŞUA kralı Anmanailu, Pakki kralı Bamanailu
10. Ulluwi (Ullama) kralı Lupanailu, sonra .....kralı.....İnmipailu
11. Hatti kralı Pampa, Kaniş kralı Zıpani, ... kralı Nur-Dagan
12. Amurru kralı Huwaruwaş, Paraşi kralı Tişenki
13. Armanu kralı Mudakina, Sedir dağları kralı İşgippu
14. Larak kralı Ur-Larak, Nikku kralı Ur-Banda
15. Türki kralı İlşu-Nail, Kursaura kralı Tişbinki
16. toplam 17 kral, ki onlar savaşa girdiler, ve ben onları vurdum.
17. Hurrilere karşı bütün orduyu seferber ettim ve sonra (tanrılara) şarap takdim ettim.

18. O zaman savaşçılara binlerce düşman askeri hiç mukavemet etmedi.

Metnin çok bozuk olan arka yüzünde, geceleyin düşman karargâhına bir baskın yapıldığı ve onların yenilgiye uğratıldığı anlatılmakta, alınan ganimetlerden eksik cümleler halinde bahsedilmektedir.

Prof. Dr. Ekrem MEMİŞ'e göre bu metin, Anadolu kökenli olmamakla beraber, Anadolu hakkında bilgi veren en eski yazılı vesikadır. Bu metinden anlaşıldığı kadarıyla, MÖ. 3. Binyılın sonlarında Anadolu'da büyük bir devlet yoktu. Ancak, her şehirde küçük bir krallık hüküm sürmekte idi. Aralarında hakimiyet mücadelesi yaptıklarına şüphe olmayan bu şehir devletleri, dıştan gelen tehlikeler karşısında içlerindeki en güçlü şehir kralının liderliği altında birleşerek, tek bir güç halinde mücadele etmesini de biliyorlardı. Gerçekten, bu vesikada da belirtildiği üzere, Akkad kralı Naram-Sin, 17 kralın oluşturduğu koalisyonu karşı savaşmış ve onları mağlup etmişti.⁷

Bu krallardan iki tanesi, bizim için son derece önemlidir. Her ikisi de metnimizin 15. satırında geçen bu krallardan biri *Türki* kralı *İlşu-Nail*, diğeri de *Kurşaura* kralı

⁵ Naram-Sin hakkında ayrıca bkz: Gwendolyn Leick, *Who's Who in The Ancient Near East*, USA 2002, s. 117-118; Hans J. Nissen, *The Early History of The Ancient Near East 9000-2000 B.C.*, USA 1990, s. 169-170; Marc Van De Mieroop, *A History of the Ancient Near East ca. 3000-323*, USA 2007, s. 65-73

⁶ Bunlardan Amurru Suriye'de yer almaktadır. Diğer üçü Hatti, Kanis (Kültepe) ve Kursaura Anadolu'da yer alır. Metinde kralları ile birlikte adları okunabilen diğer şehirlerle ilgili olarak bu metin dışında bilgi sahibi olamıyoruz. Onların da büyük bir ihtimalle Anadolu'da ve Kuzey Suriye'de olabileceği düşünülmektedir. Bu konuda geniş bilgi için bkz: Turgut Yiğit, "Akkadlar Devrinde Anadolu'nun Siyasal Yapısı" *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 40, 3-4, 2000, s. 13-28

⁷ E.Memiş, *Eskiçağda Türkler*, 3.Baskı, Konya 2009a, s.59.

Tişbinki'dir. Burada geçen **“Türki”** kelimesinin **TÜRK** olduğuna şüphe olmadığı gibi, İşu-Nail ismi de kulağa pek yabancı gelmemektedir.⁸

Aynı satırda geçen **KURŞAURA** Krallığı'na gelince; bilindiği gibi yer isimleri, kasıtlı değişiklikler yapılmadığı sürece, kolay kolay değişmezler. Ya da en azından, orijinal formlarını büyük ölçüde korurlar. Bu durum dikkate alındığı takdirde, Afyonkarahisar'ın Sandıklı ilçesi sınırları içerisinde yer alan **KUSURA** kenti, Şartamhari metinlerinde zikredilen **KURŞAURA**⁹ şehri olabilir. Eğer öyleyse, Akkadalara karşı mücadele veren Anadolu koalisyonu içerisinde Afyonkarahisar bölgesinin önemli bir yeri olmuş olmalıdır.¹⁰

Şartamhari metinleri, hem Anadolu hem de Türk tarihi açısından büyük önem taşımaktadır. Her şeyden önce bu metinler, Anadolu insanının yazıyı tanımadığı bir dönemde, dolaylı olarak da olsa, Anadolu'nun sosyal, siyasal, ekonomik ve dini yapısı hakkında bizleri aydınlatmaktadır. Bütün bunlar bir yana, söz konusu metinler, Türklerin Anadolu'ya 26 Ağustos 1071'de kazanılan Malazgirt zaferinden sonra gelmediklerini, tam tersine binlerce yıldan beri bu topraklarda oturduklarını ve hattâ *Türki Krallığı* adını taşıyan bir devlet kurduklarını açık seçik ortaya koymaktadır.¹¹

Dünya tarihinin ilk sömürgeci imparatorluğunu kuran Akkadlar, MÖ. 2150'lerde Oğuz Türkleri'nin ataları oldukları ileri sürülen Gutiler¹² tarafından yıkıldılar. Fakat hemen belirtelim ki, Akkad İmparatorluğu'nun yıkılması ile, Anadolu-Mezopotamya ilişkileri sona ermedi. Tam tersine, MÖ. 2. Binyıl başlarından itibaren bu ilişkiler bütün hızıyla devam etti. Ancak bu defa Anadolu'ya gelenler Akkadlar değil, Asurlu tüccarlardı.

Asurlu tüccarların Anadolu'daki faaliyetlerini anlatan binlerce çivi yazılı tablet ele geçmiştir. Bu belgelerin önemli bir kısmı Kayseri yakınlarındaki Kültepe'de yapılan kazılar sonucunda ortaya çıkarılmıştır.¹³

Eski adı **KANIŞ** olan Kültepe'de, Asurlu tüccarlara ait olduğu anlaşılan ve tabletlerde **KANIŞ KARUMU** adıyla anılan büyük bir pazar yeri ortaya çıkarılmıştır. Kaniş Karumu kazılarında 23.000 kadar kil tablet ele geçirilmişti ki, bu tabletler Asur dilinde ve çivi yazısıyla yazılmış ticari ve hukuki nitelikli belgelerdir. Kültepe dışında Hattuşaş ve Alişar'da birer pazar yeri olduğu, bu şehirlerde yapılan kazılar neticesinde anlaşılmıştır.

Anadolu'da Asurlu tüccarların ticari faaliyetlerde bulunduğu döneme, **Asur Ticaret Kolonileri Çağı**¹⁴ ya da **Kültepe Çağı** adı verilir. Buluntulara göre bu devir, MÖ. 1970-1750 yılları arasına tarihlenir. Asurlu tüccarların bırakmış oldukları tabletlerden öğrenildiğine göre, bu devirde, Orta Anadolu'nun önem arzeden hemen her şehrinde bir şehir devleti vardı. Asurlu tüccarlar bu şehir beylerine vergi ödemek

⁸ E. Memiş, *Eskiçağ Türkiye Tarihi*, Çizgi Kitabevi, Konya 2009b, s. 21-23.

⁹Bu arada şunu da hemen belirtelim ki, Kursaura-Gursaura'nın bugünkü Aksaray İli'nin olabileceğini kabul eden bilim adamlarımız da vardır. Ayrıntılı bilgi için bkz: T. Yiğit, *a.g.m.*, 2000, s. 23

¹⁰ E. Memiş, *a.g.e.*, 2005, s. 3

¹¹ E. Memiş, *a.g.e.*, 2009b, s. 24

¹² Gutilerin Öntürkler'den olduğu görüşü ilk kez Prof. Dr. Benno Landsberger tarafından ortaya atılmıştır. Bu hususta bkz: B. Landsberger, “Önasya Kadim Tarihinin Esas Meseleleri”, *II. Türk Tarih Kongresi Tebliğleri*, İstanbul, 20-25 Eylül 1937, TTK Yayınları, İstanbul 1943, s. 104.

¹³ E. Memiş, *a.g.e.*, 2005, s. 3

¹⁴ Asur Ticaret Kolonileri Çağı hakkında geniş bilgi edinmek için bkz: Turgut Yiğit, *Asur Ticaret Kolonileri ve Eski Hitit Çağında Anadolu*, Ankara 2000.

şartıyla, onların himayesi altında, şehir surlarının dışında kurmuş oldukları “*Karum*” ya da “*Vabartum*”¹⁵ adı verilen pazar mahallerinde oturuyorlar ve şehir halkı ile ticaret yapıyorlardı.

Bu devirde yaşayan belli başlı şehir devletleri, başta Kaniş Krallığı olmak üzere, Hattuş, Zalpa, Kuşşara, Mama, Tamniya, Wahşaniya ve Puruşhanda krallıkları idi. Bunlardan Tamniya ve Wahşaniya krallıklarının yerleri henüz tespit edilememiştir.¹⁶ Diğer krallıklara gelince; Hattuş şehrinin daha sonraki dönemlerde Hititlere yüzyıllarca başkentlik yapmış olan Hattuşaş olduğunu biliyoruz. Zalpa şehri uzun yıllar Bafra kenti ile idantifiye edilmiştir. Ancak bu konudaki tartışmalar devam etmektedir. Ahmet Ünal, asıl Zalpa kentinin Çukurova’nın doğusunda bir yerde olduğunu ve o zamanlar bir krallık olarak topraklarının Yumurtalık (Aegina) ve Karataş (Magargos) yakınlarında her iki ırmağın da oluşturduğu deltaya kadar uzandığını belirtmektedir.¹⁷ Mama Krallığı’nın Güneydoğu Anadolu’da olabileceğini düşünenlerin¹⁸ yanı sıra, bu krallığı bugünkü Maraş-Göksun’a¹⁹ yerleştirenler de vardır. Puruşhanda Krallığı’nın ise Aksaray yakınlarındaki Acemhöyük olduğu genellikle kabul edilir. Kaniş Krallığı’nın yeri ise Kayseri yakınlarındaki Kültepe idi. Başta bakır ve gümüş madenleri olmak üzere, Anadolu’nun muhtelif zenginliklerini sömüren Asurlu tüccarları Anadolu’dan kovarak, Asur Ticaret Kolonileri Çağı’na son veren Kuşşara Krallığı’nın yeri hakkında ise değişik görüşler ileri sürülmektedir. Bazı bilim adamları, Kuşşara kralları olan baba-oğul Pithana ve Anitta’nın isimlerinin Alishar tabletlerinde zikredilmesine dayanarak, Alishar’ın Kuşşara olabileceğini ileri sürmüşlerdir.

Prof. Dr. Ekrem MEMİŞ, bu konuda şunları söylemektedir: “*Bu görüşü yabana atmamakla beraber, daha önce sözünü ettiğimiz Şartamhari metinlerinde geçen ve Sandıklı ilçesi sınırları içerisinde yer alan Kusura ile idantifiye etmeye çalıştığımız Kurşaura kentinin, telaffuz yönünden Kuşşara ile ne kadar çok benzeştiğini de gözden kaçırmamak gerektiğini düşünüyoruz. Eğer, KUSURA =KURŞAURA=KUŞŞARA isimleri arasındaki büyük benzerlik bir tesadüften ibaret değilse, Koloni Çağı’nın en güçlü şehir devleti olan ve yeri hakkında muhtelif görüşler ileri sürülen Kuşşara Krallığı’nı, Afyonkarahisar-Sandıklı yakınlarındaki Kusura’ya yerleştirebiliriz.*” Biz de, hocamızın görüşlerinin, en azından ses uyumu açısından, mantıklı göründüğünü düşünüyoruz.

Asur Ticaret Kolonileri Çağı’na son veren Kuşşara kralları, aynı zamanda Anadolu’da ilk siyasal birliğin de kurucuları olmuşlardır. Boğazköy kazılarında bulunan ve Kuşşara kralı Anitta’nın adını taşıyan tabletten öğrenildiğine göre, Kuşşara kralları yukarıda adı geçen krallıkları, teker teker yenerek hiç olmazsa Orta Anadolu’daki şehir devletlerini merkezi bir idare altında toplamaya muvaffak olmuşlardı. Bundan sonra gelen ve yaklaşık 500 yıl Anadolu’nun siyasal kaderine hakim olan Hititler, Kuşşara kralları olarak bildiğimiz Pithana ve oğlu Anitta’yı ataları olarak kabul etmektedirler.

¹⁵ Karum ya da Vabartum için bkz: Amélie Kuhrt, *The Ancient Near East c. 3000-330 BC Vol I*, USA 2000, s. 225; Gwendolyn Leick, *The Babylonians An Introduction*, USA 2003, s. 83-87.

¹⁶ E. Memiş, *a.g.e.*, 2009b, s. 73-75

¹⁷ Ahmet Ünal, *Hititler Devrinde Anadolu II*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2003, s. 69

¹⁸ Ahmet Ünal, *a.g.e.*, 2003, s. 65

¹⁹ Bu konudaki görüşler için bkz: Kemal Balkan, *Mama Kralı Anum-Hirbi’nin Kaniş Kralı Warşama’ya Gönderdiği Mektup*, T.T.K. Yayını, Ankara 1957, s. 36

Demek oluyor ki, Kuşşara Krallığı, bir bakıma Hitit Krallığı'nın öncüsü konumunda idi.²⁰

Eski Hitit Devleti zamanında (MÖ. 1700-1450) Afyonkarahisar bölgesinin Hitit egemenliği altında olduğu anlaşılıyor. Fakat II. Tuthalya ile başlayan ve Ege Göçleri ile sona eren Hitit İmparatorluk Çağında (MÖ. 1450-1200), Afyonkarahisar ve çevresinin zaman zaman Hitit kontrolünden çıktığını belgelerden öğreniyoruz.

Hitit İmparatorluk Çağı'na ait belgelerde Afyonkarahisar ve civarına *Mira Ve Kuvalya Memleketleri* ²¹ denilmekte idi ve bu memleket, Hititler'in amansız düşmanlarından biri olan Arzava Krallığı içinde yer alıyordu.

Hititlerin en güçlü krallarından biri olan ve devleti imparatorluk haline getiren I. Şuppiluliuma zamanında (MÖ.1380-1335), Arzavalılar hiçbir problem çıkarmadılar. Hattâ, zaman zaman Arzavalı elitler sıkıntılı dönemlerinde Hitit Büyük Kralı'na sığınmakta hiçbir sakınca görmediler. Nitekim, Arzava memleketlerinden biri olan daha sonra bu ülkenin kralı ilân edilen Maşhuiluwa kendisine karşı tertiplenen bir saray entrikasından kurtulmak için ülkesini terk edip Hitit kralı Şuppiluliuma'ya sığındı. Hitit kralı ona son derece iyi davrandı ve Maşhuiluwa'yı bir Hitit prensesi ile evlendirerek, onu adetâ ödüllendirdi. Ancak Maşhuiluwa'yı Mira-Kuvalya tahtına oturtmak II. Murşili'ye nasip olacaktır. Bilindiği üzere, Şuppiluliuma'nın son zamanlarında Anadolu'da zuhur eden veba salgını yüzünden Anadolu halkı büyük bir felâkete uğradı. Şuppiluliuma ve büyük oğlu II. Arnuvanda veba yüzünden öldüler. Şuppiluliuma'nın oğullarından Kargamış kralı Biyaşşili ve Halep Kralı Telepinu, vebadan korktukları için Anadolu'ya gelmekten çekindiler. Bu durum karşısında Şuppiluliuma'nın en küçük oğlu II. Murşili, Hitit tahtını devralmak zorunda kaldı. II. Murşili tahta çıktığı zaman yaşı çok küçüktü. Üstelik veba salgını halâ devam ediyordu ve neredeyse Anadolu halkının yarısı vebadan kırılmıştı.²²

II. Murşili devri olaylarını, onun bırakmış olduğu annallerden²³ öğreniyoruz. Bu belgelerden öğrenildiğine göre, Arzava Beyliği, birkez daha Mira-Kuvalya,²⁴ Hapalla ve Şeha Nehri Ülkesi ile birlikte başkaldırdı.²⁵

II. Murşili'nin 3. idare yılının başlarında Attarimma şehrinin adamları ve Lukka topraklarında yaşayanlar, Hitit ordusunun yaklaşmasıyla Arzava topraklarına sığındılar. Murşili, Arzava kralı Uhhazitiş'ten adamları teslim etmesini istedi. Fakat şu cevabı aldı: "*Benim topraklarıma herhangi bir baskı olmadan kendi istekleriyle geldikleri için sana hiç kimseyi*

²⁰ E. Memiş, *a.g.e.*, 2005, s. 4

²¹ Kupanta-Kal ve Madduvattaş antlaşmalarından anlaşıldığı kadarıyla Mira ve Kuvalya memleketleri için en elverişli yerin Batı Anadolu'daki Göller Bölgesi olduğu düşünülmektedir. A. Goetze ise, Madduvattaş antlaşmasındaki §§ 21-22'de birçok defa zikredilen Şiyanti nehrinin Afyonkarahisar civarındaki Akarçay olabileceğini düşündüğünden Mira Ülkesi'ni Afyonkarahisar civarına yerleştirmenin mümkün olabileceğini ifade etmiştir. Esasen Mira'nın bir kara memleketi olması da bu ihtimali kuvvetlendirmektedir. Bu konuda geniş bilgi için bkz: F. Kınal, *Arzava Memleketleri'nin Mervkii ve Tarihi*, A.Ü. D.T.C.F. Yayını, Ankara 1953, s. 21

²² E. Memiş, *a.g.e.*, 2005, s. 5

²³ A.Goetze, *Die Annalen des Mursilis*, MVAeG38, Leipzig 1933, O.R.Gurney, *The Hittites*, London 1952, s.47.

²⁴ Öyle zannediyoruz ki, bu isyan sırasında Mira-Kuvalya Krallığı'nın başında Maşhuiluwa yoktu. O, daha sonra tahta geçecektir.

²⁵ J. G. Macqueen, *The Hittites and Their Contemporaries in Asia Minor*, London 2001, s. 47; Trevor Bryce, *The Trojans and Their Neighbours*, USA 2006, s. 76; Joachim Latacz, *Troy and Homer*, USA 2004, s. 65

teslim etmeyeceğim.” Uhhazitiş, böylelikle Muşşili’ye karşı olduğunu ilân etmiş oldu. Milavanda’nın (Miletos) adamlarını isyan etmeleri hususunda kışkırttığı için, Hitit birlikleri ona saldırdılar. Sığırları ile koyunlarını ve bazı yerlileri Hatti topraklarında çalışmalarını için esir olarak yanlarında götürdüler. Muşşili’nin, 3. idare yılının kişisel kayıtlarında şöyle denilmektedir: “*Hattuşaş’a geri geldim. ... Ve harp arabası savaşçılarımı ve birlikleri harekete geçirdim; aynı yıl Arzava topraklarına ayak bastım. Uhhazitiş’e : “Topraklarına sığınan vatandaşlarım bana geri gönderilmedi. Bu yüzden artık silaha sarılacağım. Aramızdaki anlaşmazlığı, Fırtına Tanrısı, tanırım, çözecek”* diyen bir mektubu habercimle gönderdim.”²⁶

Ancak, olayın devamından anlaşıldığına göre, Arzava kralı Uhhazitiş ile sıcak savaşa girmek kaçınılmaz hale gelmişti. Muşşili, her halde kendi kuvvetleri yeterli gelmediği için, ağabeyisi Karkamış kralı Biyaşşili ile eniştesi Mira Beyi Maşhuiluwa’dan²⁷ yardım istemişti. Arzava’nın müttefikleri arasında ise, yukarıda belirttiklerimiz dışında Attarimma, Şuruda ve Huvarşanaşşa²⁸ şehirleri de vardı.

Kardeşi ve eniştesinin kuvvetleriyle ordusunu takviye eden Muşşili, Arzava ittifakına karşı ilk muharebeyi Valma (Elmalı) civarındaki Astarpa nehri (Aksu) kenarında vermişti. Bu savaşta Arzavalılar yenilmişlerse de kesin sonuç alınmamıştı. Fakat bu sırada mevsim kışa girdiğinden Muşşili, Valma’ya dönmek zorunda kalmıştı. Bahar gelince savaşa tekrar başlanmış ve bu defa bütün Arzava ordusu ağır bir yenilgiye uğratılmıştı.²⁹

Bu zaferden sonra başkent Apaşa (Efes), savaşmadan teslim alındı. Kral Uhhazitiş, “**deniz yoluyla**” kaçarak çok sayıda vatandaşıyla birlikte Akalar’ın (Ahhiyalılar) yanına gitti. Kimileri de Puranda kentine ya da Arinnanda dağına³⁰ kaçtı. Muşşili bu dağı şöyle anlatır: “*Dimdik denize uzanır, ayrıca (orası) çok çetin ve geçit vermez bir kayalıktır. At arabası oralara çıkamaz.*” (Sisam’ın tam karşısında yer alan, Antik Çağ’da adı Mykale olan bu güzel yarımada, bugün güzel piknik alanları ve plajlarıyla bakımlı bir ulusal parktır.) Muşşili burada savaş arabalarını kullanamadığı için klâsik bir savaş taktiğine başvurarak bu dağlık bölgeye sığınanları açlığa mahkûm etti. Sonunda bunların 15.500’ünü tutsak olarak Hattuşaş’a gönderdi.³¹

Bu kesin zaferden sonra genç kral, Arzava koalisyonuna giren bütün müttefikleri cezalandırmak istemişti. Fakat Şeha Nehri Memleketi kralı Manapa-Dattaş (Manapa-Tarhunta), Hitit kralından af dilemiş ve ricası yerine getirilmişti. Böylece Batı Anadolu’da asayiş yeniden sağlandıktan sonra, Arzava Memleketleri’nin her biri ile ayrı birer antlaşma yapılmıştı. Bu antlaşmalara göre, Şeha Nehri Memleketi yine Manapa-Dattaş’a (Manapa-Tarhunta), Hapalla Targaşnalliş’e, Mira ve Kuvalya memleketleri

²⁶ J.Garstang-O.R.Gurney., *The Geography of Hittite Empire*, London 1959, s.84

²⁷ II. Muşşili eniştesi Maşhuiluwa’yı Mira tahtına oturtmak suretiyle hem onu ödüllendirmiş, hem de Arzava koalisyonunu parçalamış oluyordu.

²⁸ Bu şehirlerin Batı Anadolu’da olduğu tahmin edilmektedir.

²⁹ E. Memiş, *a.g.e.*, 2009b, s. 106

³⁰ Arinnanda dağının yeri kesin olarak bilinmemekle beraber, bu dağın Antalya sahillerinde uzanan dağların karakterine uygun olmasından dolayı, bu civarlarda bir yerde olduğu tahmin ediliyor. Bu konuda bkz: F. Kınal, *Arzava Memleketlerinin Mevkii ve Tarihi*, TTK Yayınları, Ankara 1953, s. 14-15

³¹ B. Brandau-H. Schickert, *Hititler (Bilinmeyen Bir Dünya İmparatorluğu)*, Çev:Nazife Mert Oğlu, Arkadaş Yayınları, Ankara 2004, s. 198

Maşhuiluwa'ya, Küçük Arzava Krallığı da esir düşen Arzava prensi SUM-ma İnaras'a verilmişti.³²

Görülüyor ki, Arzava memleketleri üzerine yapılan seferler sonucunda bu bölgenin kontrolü tekrardan Hititler'in eline geçmişti. Arzava Krallığını küçük beyliklere ayıran Muşşılı, bu beyliklerin her biri ile ayrı bir antlaşma yapmak suretiyle, hem bölgeyi yeniden egemenliği altına almış, hem de düşmanını zayıflatmıştı. Bu küçük beyliklerden Mira ve Kuvalya memleketlerinin başında bulunan Maşhuiluwa'nın, Muşşılı'nın kız kardeşi ile evli olduğunu unutmamak lâzımdır. Bir başka ifadeyle Mira kralı Maşhuiluwa Hitit Büyük Kralı II. Muşşılı'nın eniştesidir. Ama her nedense Hitit kralı ona karşı hep temkinli davranmak lüzumunu hissetmiştir. Hattâ onu kontrol etmek amacıyla güvendiği adamlarından biri olan Pazzu'yu danışmanlık göreviyle Mira kralının sarayına yerleştirmiştir. Maşhuiluwa'nın Hitit kralı II. Muşşılı'ye göndermiş olduğu mektup (KBo 18.15), Hitit-Mira ilişkilerine ışık tutması açısından son derece önemlidir. Sözü edilen mektupta Maşhuiluwa, II. Muşşılı'ye hitaben şöyle demektedir: “Majesteme şöyle söyle: Teb'anız Maşhuiluwa der ki: Pazzu son zamanlarda bastalandı, atalarının tanrıları onu rabatsız ediyormuş. Ben şimdi onu Hatti ülkesine, atalarının tanrılarına dua etmesi için gönderiyorum. Tanrılara yakarma işini bitirdiği zaman, majestem onu bana derhal geri göndersin. Majestem, eğer isterse, Pazzu'dan, ülkele ilgili meseleler hakkında bilgi alabilir.”

Bu mektuptan da anlaşılacağı üzere, Mira kralı ile Hitit kralı arasındaki ilişkiler dengeli bir şekilde sürdürülmeye çalışılmaktadır. Ancak iki tarafın da birbirine pek güvenmediği açıkça ortadadır. Maşhuiluwa her ne kadar Hitit kralına bağlıymış gibi görünse de, aslında isyan etmek ve diğer Arzava beyleri ile birlikte hareket etmek için can atmaktadır. Nitekim çok geçmeden Mira beyi Maşhuiluwa, iktidarının 12. yılında Muşşılı'ye karşı isyan etmiş, fakat neticede Muşşılı tarafından ağır bir yenilgiye uğratılmıştı. Maşhuiluwa, savaş meydanından kaçmak suretiyle, ancak canını kurtarabilmişti. Maşhuiluwa'nın yerine, evlatlığı Kupanta-Kurunta, II. Muşşılı tarafından Mira beyliğine tayin edilmiş ve kendisiyle yeni bir antlaşma yapılmıştı.³³

Mira Kuvalya Kralı Kupantakurunta ile II. Muşşılı arasında yapılan bu antlaşma (CTH 68) metninden³⁴ anlaşıldığına göre, II. Muşşılı, Maşhuiluwa'nın yerine Mira tahtına oturttuğu Kupantakurunta'nın şahsında Mira ülkesi üzerinde yeniden kontrolü sağlamıştı.

II. Muvattali döneminde de Mira beyliğinin başında yine Kupantakurunta'yı görmekteyiz. Bilindiği üzere, Kuzey Suriye egemenliği yüzünden, yukarıda adı geçen Hitit kralı ile Mısır firavunu II. Ramses arasında MÖ. 1296'da cereyan eden Kadeş Meydan Muharebesi'nden yaklaşık 16 yıl sonra iki devlet arasında eşit şartlara dayalı bir barış antlaşması yapılmıştı.³⁵ Ancak, barışı gerçekleştiren II. Muvattali değil, III.

³² E. Memiş, *a.g.e.*, 2009b, s. 106-107

³³ E. Memiş, *a.g.e.*, 2005, s. 6; Ayrıca bkz: T. Bryce, *The Kingdom of The Hittites*, USA 2005, s. 192-196

³⁴ Bu antlaşmanın transkripsiyonu için bkz: Gary Beckman, *Hittite Diplomatic Texts*, Atlanta 1999, s. 151-152; del Monte, “Mashuiluwa, König von Mira”, *Or* 43, 1974; G. Karauğuz, *Boğazköy ve Ugarit Çivi Yazılı Belgelerine Göre Hitit Devletinin Siyasi Antlaşma Metinleri*, Konya 2002, s. 119-131; Garstang-Gurney, *a.g.e.*, 1959, s. 89-90; Trevor Bryce, *Letters of The Great Kings of The Ancient Near East*, USA 2003, s. 184-186

³⁵ Hitit-Mısır Barış Antlaşması hakkında geniş bilgi edinmek için bkz: E. Memiş, “Kadeş Barış Antlaşması İsminin Doğruluğu Üzerine Farklı Bir Yaklaşım”, *Mısır-Hitit Ebedi Barış Antlaşması (Kadeş) ve Eski Önyaya'da Barış*, Nevşehir Belediyesi-E.Ü. Kapadokya Araştırma Merkezi Yayını, 2007, s. 15-27

Hattuşili'dir. Yeğeni Urhi-Teşub'u tahttan atarak iktidarı ele geçiren III. Hattuşili dönemi (MÖ. 1285-1250), Hitit tarihinin altın çağı olarak kabul edilmektedir.

III. Hattuşili dönemine kadar, Mira beyliğinin herhangi bir isyanı ile karşılaşmıyoruz. Ancak, Hitit-Mira ilişkilerinin tam anlamıyla dostane olduğunu söylememiz de mümkün değildir. Nitekim, Mısır firavunu II. Ramses'e (MÖ.1301-1236) işbirliği önerisinde bulunan Mira beyine, adı geçen Mısır firavununun vermiş olduğu cevap oldukça manidardır.

II. Ramses, Mira beyine yazdığı mektupta: "*Biz biraderimle (III. Hattuşili'yi kastediyor) yemin ettik. Ben, ona karşı sana yardım edemem*" demektedir.³⁶

Hitit İmparatorluğu yıkılıncaya kadar, Afyonkarahisar ve Kütahya arasındaki topraklara hakim olan Mira ve Kuvalya Krallığı'nın dostluğuna, yapılan antlaşmalara rağmen, fazla güvenilmemiştir. Bir başka ifadeyle, III. Hattuşili'den sonra bu bölge üzerindeki Hitit hakimiyeti gerçek bir hakimiyet değildir.

Kanaatimize göre, Hitit Devleti'nin çöküşüne neden olan Ege Göçleri, Mira Beyliği'nin de sonunu getirmiş olmalıdır. Çünkü Mısır firavunu III. Ramses'in MÖ. 1190 yılına tarihlenen Medinet Habu Zafer Kitabesi'nde geçen: "*Hatti ülkelerinden hiç biri bunların saldırısına dayanamadı. Kode, Karkamış, Arzava ve Alaşya tahrip edildiler...*"³⁷ ibaresi, Arzava ülkelerinden biri olan Mira Krallığı'nın da tahrip edildiğine bir işaret sayılabilir.

Bu arada hemen şunu da belirtelim ki, Prof. Dr. Ekrem Memiş'e göre, Hitit metinlerinde Afyonkarahisar ve civarına verilen Mira ve Kuvalya ismi ile Anadolu Selçuklu kuvvetlerinin Bizans kuvvetleri ile 1176 yılında savaştıkları Miryakefalon geçidinin ismi benzeşmektedir. Öyle zannediyoruz ki, Miryakefalon ya da Mirriyokefalis ismi, Mira ve Kuvalya isminin Rumcalıştırılmış biçimi idi.³⁸

Hititler'in yıkılmasından sonra ise Afyonkarahisar bölgesi, Frigler'in egemenliğine girecektir.

Sonuç

Bütün bu bilgilerin ışığında genel bir değerlendirme yapacak olursak şunları söyleyebiliriz:

1- Coğrafi konumundan dolayı önemli yolların kesiştiği bir kavşak noktasında bulunduğu için, en eski çağlardan beri yerleşime sahne olduğu görülmüştür ki, yapılan yüzey araştırmaları ve arkeolojik kazılar da Afyonkarahisar ve çevresinin Neolitik devirlerden itibaren yerleşime sahne olduğunun izlerini taşımaktadır.

2- Eski Hitit Devleti zamanında (MÖ. 1700-1450) Afyonkarahisar Bölgesi Hitit egemenliği altındadır. Ancak belgelerden de anlaşıldığına göre, zaman zaman Hitit kontrolünden çıkmıştır.

3- Bu coğrafya üzerinde siyasi varlıklarını uzun süre koruyabilmiş devletler kurulmuştur. Bunların önde gelenlerinden biri, Güneybatı Anadolu'ya lokalize edilen Arzava Memleketleri'dir. Hitit İmparatorluk çağına ait belgelerde Afyonkarahisar ve çevresi "**Mira-Kuvalya Memleketi**" olarak adlandırılmakta idi. Bu ülke, Hititlerin sürekli mücadele ettikleri Arzava Memleketleri içerisinde yer almaktaydı.

³⁶ Bu konuda ayrıca bkz: Billie Jean Collins, *The Hittites and Their World*, USA 2007, s. 61

³⁷ E. Memiş, *a.g.e.*, 2009b, s. 164

³⁸ E. Memiş, *a.g.e.*, 2005, s. 7

4- Yeni Hitit Devleti'nin erken dönemlerinde **"Arzava"** ismine II. Tuthalya ile oğlu I. Arnuvanda dönemine tarihlenen Madduvattaş metninde rastlanmaktadır. Hitit metinlerinde Arzava'nın Hatti ülkesinin batısında olduğu söylenmektedir. Gerçekten, günümüzde Arzava Memleketleri Anadolu'nun güneybatısına lokalize edilmektedir.

5- Mira ve Kuvalya Krallığı Hitit İmparatorluğu yıkılıncaya kadar Afyonkarahisar ve çevresine hakim olmuştur. Bizim düşüncemize göre, Hitit Devletinin çöküşüne neden olan Ege Göçleri neticesinde Mira ve Kuvalya Krallığı da yıkılmaktan kurtulamamıştır. Bu olay sonucunda ise Afyonkarahisar ve çevresi Friglerin egemenliğine geçmiştir.

Kaynakça

- Beckman, Gary., *Hittite Diplomatic Texts*, Atlanta 1999.
- Brandau, B.- Schickert., H. *Hititler (Bilinmeyen Bir Dünya İmparatorluğu)*, Çev:Nazife Mert Oğlu,Arkadaş Yayınları, Ankara 2004.
- Bryce, Trevor *Letters of The Great Kings of The Ancient Near East*, USA 2003.
- Bryce, Trevor, *The Kingdom of The Hittites*, USA 2005.
- Bryce, Trevor, *The Trojans and Their Neighbours*, USA 2006.
- Collins, Billie Jean., *The Hittites and Their World*, USA 2007.
- del Monte., "Mashuilmva, König von Mira", Or 43, 1974.
- Garstang J. - Gurney., O.R. *The Geography of Hittite Empire*, London 1959.
- Goetze, A., *Die Annalen des Mursilis*, MVAeG38, Leipzig 1933.
- Gurney, O.R. *The Hittites*, London 1952.
- Hans J., Nissen., *The Early History of The Ancient Near East 9000-2000 B.C.*, USA 1990.
- Karauguz, Güngör., *Boğazköy ve Ugarit Çivi Yazılı Belgelerine Göre Hitit Devletinin Siyasi Atlasma Metinleri*, Konya 2002.
- Kınal, Füzulan., *Arzava Memleketlerinin Mevkii ve Taribi*, TTK Yayınları, Ankara 1953.
- Koçak, Özdemir *Erken Dönemlerde Afyonkarahisar Yerleşmeleri*, Kömen Yayınları, Konya 2004.
- Kuhr, Amélie., *The Ancient Near East c. 3000-330 BC Vol I*, USA 2000.
- Landsberger, B., "Önasya Kadim Tarihinin Esas Meseleleri", II. *Türk Tarih Kongresi Tebliğleri*, İstanbul, 20-25 Eylül 1937, TTK Yayınları, İstanbul 1943.
- Latacz, Joachim., *Troy and Homer*, USA 2004
- Leick, Gwendolyn., *The Babylonians An Introduction*, USA 2003.
- Leick, Gwendolyn., *Who's Who in The Ancient Near East*, USA 2002.
- Macqueen, J. G., *The Hittites and Their Contemporaries in Asia Minor* London 2001.
- Memiş, Ekrem., "Kadeş Barış Antlaşması İsminin Doğruluğu Üzerine Farklı Bir Yaklaşım", *Mısır-Hitit Ebedi Barış Antlaşması (Kadeş) ve Eski Önasya'da Barış*, Nevşehir Belediyesi-E.Ü. Kapadokya Araştırma Merkezi Yayını, 2007, s. 15-27.
- Memiş, Ekrem., *Eskiçağ Türkiye Tarihi*, Çizgi Kitabevi, Konya 2009b.
- Memiş, Ekrem., *Eskiçağda Türkler*, 3.Baskı, Konya 2009a.
- Memiş,Ekrem., "Eskiçağda Afyonkarahisar", *Merfes'05 Mermer Sempozyumu*, Afyonkarahisar 2005, s. 1-15.
- Memiş,Ekrem., *Eskiçağda Mezopotamya*, Ekin Kitabevi, Bursa 2007.
- Mieroop, Van De Marc., *A History of the Ancient Near East ca. 3000-323*, USA 2007.
- Ünal, Ahmet., *Hititler Devrinde Anadolu II, Arkeoloji ve Sanat Yayınları*, İstanbul 2003.
- Yiğit, Turgut., *Asur Ticaret Kolonileri ve Eski Hitit Çağında Anadolu*, Ankara 2000.
- Yiğit, Turgut., "Akkadlar Devrinde Anadolu'nun Siyasal Yapısı" *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 40, 3-4, 2000, s. 13-28.